

Ruqiyyə KARAKOÇ*

DİALOJİ MƏTNLƏRİN YARANMASINDA NƏQLİ CÜMLƏNİN YERİ XÜLASƏ

Müasir dilçilikdə dialoji mətnlər insanların qarşılıqlı ünsiyyət və fikir mübadiləsini təmin edən əsas nitq formalarından biri kimi tədqiq olunur. Dialoji mətn iki və ya daha çox şəxsin danışıqı əsasında yaranır və cəmiyyətin kommunikativ ehtiyaclarını ödəyir. Belə mətnlərin quruluşunda müxtəlif cümlə tipləri, nəqli, sual, əmr və nida cümlələri iştirak edir. Onlar arasında nəqli cümlə xüsusi yer tutur. Nəqli cümlə hadisə, fikir və ya proses barədə məlumat verərək dialoqun başlanğıc nöqtəsini təşkil edir və qarşı tərəfin reaksiyasını stimullaşdırır. Bu tip cümlələr informasiyanın ötürülməsi ilə yanaşı, dialoqun mövzusunun müəyyən edilməsinə və onun inkişafını təmin edir. Araşdırmalar göstərir ki, dialoji mətnlərin formalaşmasında nəqli cümlələrin funksiyaları çoxşaxəlidir: informasiyavermə, ünsiyyəti istiqamətləndirmə, mövzu quruculuğu və emosional təsir. Nəqli cümlələrin dialoqun strukturunda fəal iştirakı ünsiyyətin məntiqi ardıcılığını və semantik tamlığını təmin edir.

Açar sözlər: *dialoji mətn, nəqli cümlə, kommunikasiya, ünsiyyət, cümlə növləri və s.*

Sadə cümlələr dialoq nitqində də geniş istifadə olunur. Dialoq çərçivəsində sadə cümlələrin qrammatik əsasını onu təşkil edən cümlə üzvləri müəyyən edir. Sadə cümlələrin məqsəd və intonasiyaya görə növləri, müxtəlif quruluş tipləri, həmçinin həmin cümlələrin həmcins üzvlər, xitablar, ara sözlər və digər vasitələrlə genişlənməsi kimi xüsusiyyətlər dialoq nitqində də özünü saxlayır. Hər bir dilin daxili qanunları çərçivəsində cümlələr formalaşır. Sadə cümlədə forma və məzmun eyni dərəcədə vacib rol oynayır. Azərbaycan dilində sadə cümlələr bir hadisəni, hərəkəti, duyğu və ya fikri ifadə edir. “*Tarixi inkişaf prosesinə baxdıqda, sadə cümlələrdə subyekt və predikat arasındakı münasibətlərin zamanla dəyişdiyi, həmçinin onların struktur və semantik baxımdan genişləndiyi müşahidə olunur. Bu inkişaf mərhələsində ikinci dərəcəli cümlə üzvləri meydana çıxır. Predikativliyin yaxınlığında obyekt əlaqəsi formalaşır ki, bu da xəbər və tamamlıq arasında yaranan semantik və qrammatik əlaqələrin əsasını təşkil edir. Nəticədə atributiv əlaqələr meydana gəlir və təyin ilə müəyyən olunan predmet arasındakı əlaqələr adlandırıcı ifadə ilə göstərilir. Bu proses tipoloji baxımdan da maraqlıdır, çünki predikativ,*

* Bakı Dövlət Universiteti, Filologiya fakültəsi, Azərbaycan dilçiliyi kafedrası, doktorant.
Email:raghayeva@mail.ru.

obyekt və atributiv münasibətlər bütün dillərdə zamanla bir-birini əvəz” etmişdir [Mexaninov: 1963, s. 7].

Müasir dilçilikdə mətnin quruluşu və onun müxtəlif növləri geniş şəkildə araşdırılır. Bu növlər arasında dialoji mətnlər xüsusi əhəmiyyətə malikdir, çünki onlar insanların qarşılıqlı ünsiyyət və fikir mübadiləsi prosesində əsas vasitə rolunu oynayır. Dialoji mətnlər iki və ya daha çox şəxsin qarşılıqlı danışıq əsasında yaranır və cəmiyyətin kommunikativ ehtiyaclarını ödəyir. Bu mətnlər gündəlik həyatın ayrılmaz hissəsi olmaqla yanaşı, bədii, publisistik, elmi və digər üslublarda da geniş şəkildə istifadə olunur.

Dialoji mətnlərin quruluşunda cümlə növlərinin yeri xüsusilə diqqətə layiqdir. Azərbaycan dilində cümlələr məqsəd və intonasiya baxımından nəqli, sual, əmr və nida cümlələrinə bölünür. Bu cümlə tipləri dialoq daxilində qarşılıqlı əlaqədə işlənərək ünsiyyətin təbii axarını təmin edir. Onlar arasında nəqli cümlə xüsusi yer tutur, çünki dialoqun başlanğıc nöqtəsini çox vaxt məhz nəqli cümlə təşkil edir. Danışan şəxs hadisə, fikir və ya vəziyyət barədə ilkin məlumat verir, digər tərəf isə bu məlumat əsasında sual verir, razılıq və ya etiraz bildirir, nəticədə dialoq inkişaf edir.

Dialoji mətnlərin yaranmasında nəqli cümlə yalnız məlumatvermə vasitəsi kimi deyil, həm də ünsiyyətin istiqamətini müəyyən edən əsas element kimi çıxış edir. O, dialoqun mövzusunun formalaşdırır, qarşılıqlı reaksiyanı stimullaşdırır və nitqin məntiqi ardıcılığını təmin edir. Bu baxımdan dialoji mətnlərin tədqiqində nəqli cümlənin yeri və funksional xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi Azərbaycan dilçiliyi üçün mühüm nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dilçilikdə mətn anlayışı geniş şəkildə öyrənilir və mətnin müxtəlif tipləri fərqləndirilir. Bu tipologiyada dialoji mətnlər xüsusi yer tutur. Dialoji mətnlər iki və ya daha çox iştirakçının qarşılıqlı ünsiyyətinə əsaslanaraq yaranır və cəmiyyətin kommunikativ tələbatını ödəmək üçün mühüm vasitədir. İnsanlar gündəlik həyatında əsasən dialoqlar vasitəsilə ünsiyyət qurur, fikir mübadiləsi aparır, məlumat verir və emosiyalarını ifadə edirlər. Dialoji mətnlərdə müxtəlif cümlə növləri işlədilsə də, bunlar içərisində nəqli cümlə xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Nəqli cümlə yalnız məlumatvermə funksiyası ilə məhdudlaşmır, həm də dialoqun başlanğıc nöqtəsi və inkişaf etdirici vasitəsidir. Bu baxımdan, dialoji mətnlərin strukturunda nəqli cümlənin yeri və rolu geniş şəkildə araşdırılmalıdır.

Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, müasir Azərbaycan dilində dialoji mətnlərin quruluşu, üslubi xüsusiyyətləri və funksional imkanları dilçilik üçün mühüm tədqiqat sahəsidir. Xüsusilə, nəqli cümlənin dialoq daxilində kommunikativ yüklənməsi və digər cümlə tipləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi dil sisteminin işləmə mexanizmini daha dərinəndən anlamağa imkan verir. Tədqiqatın məqsədi dialoji mətnlərin yaranma prosesində nəqli cümlənin yerini müəyyən etmək, onun əsas funksiyalarını göstərmək və nümunələr əsasında praktik təhlil aparmaqdır.

Dialoji mətn ünsiyyət prosesinin ən təbii və ən qədim formalarından biridir. “Dialoq” sözü yunan mənşəli olub *dia* “qarşılıqlı” və *logos* “nitq, danışıq”

sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Deməli, dialoq iki və ya daha çox şəxsin qarşılıqlı danışıq deməkdir. Dialoji mətnin əsas xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: iştirakçıların çoxluğu, ardıcillıq və qarşılıqlılıq, qısa və yığcam ifadə, emosional və ekspressiv yüklənmə, mətnin açıq quruluşu. Dialoqda ən azı iki şəxs iştirak edir ki, bu da mətnin qarşılıqlı xarakterini təmin edir. Hər bir cümlə əvvəlki fikrə cavab və ya münasibət bildirir. Danışığ zamanı fikirlər tez-tez qısa cümlələrlə ifadə olunur. Üstəlik, dialoqda intonasiya, pauza, jestlər mühüm rol oynayır. Dialoqun əvvəlcədən tam planlaşdırılması çətindir, çünki danışıq iştirakçıların reaksiyasına uyğun olaraq dəyişir.

Dialoji mətn müxtəlif cümlə növlərinin qarşılıqlı əlaqəsi üzərində qurulur. Azərbaycan dilində cümlələr məqsəd və intonasiya baxımından əsasən dörd qrupa bölünür: nəqli cümlələr, sual cümlələri, əmr cümlələri və nida cümlələri. Dialoqun inkişafında bu cümlələrin hər biri mühüm rol oynasa da, başlanğıc nöqtə çox zaman nəqli cümlə olur. Çünki qarşı tərəfin sual verməsi və ya münasibət bildirməsi üçün əvvəlcə müəyyən bir informasiya təqdim edilməlidir.

Nəqli cümlə hadisə, proses və ya vəziyyət haqqında məlumat verən cümlədir. Onun əsas xüsusiyyəti obyektiv informasiya təqdim etməsi və xüsusi xəbər intonasiyasına malik olmasıdır. Məsələn:

–*Bugün hava çox küləklidir/*

–*Dərs saat üçdə başlayacaq*

–*Onlar artıq yola düşüblər.* Bu cümlələr dinləyiciyə yeni məlumat çatdırır və dialoq üçün zəmin yaradır. Çox vaxt dialoq məhz nəqli cümlə ilə başlayır. Danışan şəxs hadisə və ya fikir barədə ilkin məlumat verir, digər tərəf isə bu məlumata reaksiya göstərir. Məsələn:

–*Sabah imtahan olacaq; Doğrudanmı?*

–*Mən hələ hazırlamamışam!;*

–*Bəli, müəllim bu gün elan etdi və s.*

Burada dialoq ilk cümlədə verilən informasiyanın ətrafında inkişaf edir. Nəqli cümlə olmasa, digər cümlə tiplərinin istifadəsi üçün əsas yaranmazdı.

Dialoji mətnlərdə nəqli cümlənin əsas funksiyası dinləyicini məlumatlandırmaqdır. Məlumat müxtəlif sahələrlə bağlı ola bilər: gündəlik həyat, təhsil, elm, hadisələr və s. Bu məlumat danışıq prosesində yeni situasiyalar yaradır və qarşı tərəfin sual, təsdiq və ya etiraz reaksiyasına səbəb olur. Məsələn:

–*Yeni kitabxana bu həftə açılacaq.*

–*Harada açılacaq?*

–*Şəhərin mərkəzində, parkın yanında.*

Dialoq yalnız informasiyanın təqdim olunması ilə bitmir, həm də bu informasiya əsasında qarşılıqlı fikir mübadiləsi davam edir. Nəqli cümlələr dialoqun istiqamətini müəyyən edir, yəni növbəti sualların, cavabların və emosional reaksiyaların mövzunu təyin edir.

–*Dünən konsert çox maraqlı keçdi.*

–*Kim çıxış edirdi?*

–*Məşhur bir xor qrupu.*

–*Kaş mən də gedəydim.*

İlk nəqli cümlə dialoqun mövzusunu müəyyən etmiş, növbəti cümlələr həmin mövzunun genişlənməsinə xidmət etmişdir.

Dialoji mətnlərdə nəqli cümlələr bəzən neytral, bəzən isə emosional çalarlarla işlədilir. Danışan şəxsin münasibətindən asılı olaraq cümlənin tərkibinə nida sözləri, emosional ifadələr əlavə edilə bilər.

Emosional nəqli cümlələr:

–*Bu gün hava çox gözəldir!*

–*Axır ki, sən gəldin!*

–*Nəhayət, işimiz başa çatdı!*

Bu cümlələr informasiya verdiyi kimi, eyni zamanda qarşı tərəfdə emosional reaksiya doğurur və dialoqu daha canlı edir.

Dialoji mətnlərdə nəqli cümlələr sual, əmr və nida cümlələri ilə sıx əlaqədə işlədilir. Tipik dialoq nümunəsi:

Sabah ekskursiya var.

Neçədə yola düşəcəyik?

Səhər saat səkkizdə.

Onda yubanma!

Burada dialoq məhz nəqli cümlənin verdiyi məlumat əsasında formalaşmışdır.

Bədii ədəbiyyatda dialoji nitq obrazların xarakterini açmaq, hadisələrin gedişini təsvir etmək üçün mühüm vasitədir. Yazıçılar dialoqlarda nəqli cümlələrdən istifadə edərək süjetin inkişafını təmin edirlər. Məsələn:

–*Bu gün kənddə yarmarka var.*

–*Molla: Doğrudurmu? Mən də getməliyəm.* [Məmmədquluzadə: 2019, s.45].

Burada nəqli cümlə hadisənin başlanğıcını göstərir, digər obrazın reaksiyasını doğurur.

Nəticə olaraq demək olar ki, dialoji mətnlərin yaranmasında nəqli cümlə əsas rol oynayır. O, yalnız məlumat vermir, həm də dialoqun başlanğıc nöqtəsi kimi çıxış edir, ünsiyyətin istiqamətini müəyyən edir və digər cümlə tiplərinin işlənməsinə şərait yaradır. Nəqli cümlə dialoqun mövzusunu formalaşdıran, qarşılıqlı sual və cavabları stimullaşdıran, emosional təsir yaradan əsas elementi kimi çıxış edir. Beləliklə, dialoji mətnlərin quruluşu və inkişafında nəqli cümlələr olmadan ünsiyyət tam şəkildə reallaşa bilməz. Onlar nitqin məntiqi ardıcılığını və kommunikativ məqsədini təmin edən baza vahidləridir.

Nəqli cümlə sadə cümlənin semantikasına, ifadə məqsədinə və intonasiyaya görə növləri sırasında birinci yerdə dayanır. Bu cümlə də qarşıya qoyulan məqsədlə birbaşa bağlıdır. Nəqli cümlə nitq mübadiləsinə uğurla təmin edir. Nəqli cümlə dialoqda mühüm sintaktik vahidlərdən biridir. Bu cümlə də insanların bir-birinə söylədiyi fikrin maddi varlıq formasıdır. Nəqli cümlələr vasitəsilə müəyyən əşya və əlamətlər, hadisələr haqqında məlumatlar ötürülür. Hökmlər nəqli cümlələr vasitəsilə verilir, bu hökmlər təsdiq və inkarda öz ifadəsini tapır. Sözügüdə

hadisələr, proseslər barədə verilən məlumatlar təsviri yolla nəql olunur. İnsanlar, dialoq iştirakçıları nəqletmə prosesində baş vermiş hadisələr bir-birinə ya təsdiqdə və yaxud da inkar formalarda çatdırmışlar. Məs.: Təsdiqdə: “*Lalələr boylanır yanaqlarından. Biz keçmişlə gələcəyin arasında körpü saldıq*” [Mir Cəlal: 2005, s.193].

İnkarda: “*On addım uzağı görə bilmirəm. Gözlərim itiykən görmürdüm hələ*” [Vahabzadə: 1974, s.222].

Tədqiqatçılar göstərir ki, “*nəqli cümlə subyekt-predikat bazasında hər hansı bir hadisə, əhvalat haqqında xəbər verir. Bundan fərqli olaraq, kvazi (yalançı) cümlələr subyekt-predikata əsaslanmır və heç bir informasiyanı əhatə etmir*” [Kasemiç: 1985, s.9-17]. Dialoq mətnlərində işlənən nəqli cümlə öz aralarında informasiya vermək və almaq münasibətini qurur.

Dialoq nitqində işlənən sadə cümlələrin nəzəri məsələləri olduqca maraqlıdır. Sadə cümlələri təsnif edərkən birinci növbədə, onların məqsəd və intonasiyaya görə növləri və struktur-qrammatik aspektləri nəzərə alınmalıdır. Bu cümlənin ikinci formalaşma xüsusiyyətini nəzərə alaraq təktərkibli, cüttərkibli və yarımçıq quruluşlarına görə təsnif etmək lazımdır. Bu bölgü dissertasiya işinin II fəslində araşdırmaya cəlb ediləcək.

Burada modallığın təsdiq, ehtimal, gərəklilik formaları əks olunmuşdur. Düşüncənin ifadə tərzini ilə məntiqi hökm verilir.

Nəqli cümlələrin xəbəri ismi və feili ola bilər.

1. İsmi xəbərlisi: “*Donuz oğluna arvad tapmaq da rəiyyətin borcudur?*”

[Mir Cəlal: 2005, s.49]. *Bir başa düş, hökumət sənindir? Sözüümüz sözdür!*

[Mir Cəlal: 2005, s.18]. feili xəbərlisi: “*Molla Qulamın planı beynimə batır, Deyəsən, Bəhlul da bilmir*” [Mir Cəlal: 2005,139].

Nəqli cümlələr modal məna ifadə edə bilər. Həmin mənalara müxtəlif vasitələrlə ifadə olunur: xüsusi leksik vasitələrlə, ara söz və ara cümlələrlə, ədatlarla, həmçinin inkar formaları ilə və s.

Nəqli cümlələr dialoqlarda söyləmin məzmununu və mahiyyətinə görə formalaşır. Sadə cümlələrdə nəqli cümlələr əsasən iki məzmun tipinə ayrılır: təsdiq və inkar. İnkar cümlələri predmetlər arasında gerçək münasibəti inkar edən əlaqə yaradır və xüsusi ifadə vasitələri ilə fərqlənir. Bu cür cümlələr məlumat verilən predmetlər arasında inkar münasibətini formalaşdıraraq təsdiq cümlələrindən ayrılır.

Dialoqlarda nəqli cümlələr əsasən felin xəbər formasında ifadə olunur. Bu xəbərlər indikativ (xəbər şəkli) formasında işlənir və felin indiki, keçmiş və gələcək zaman formaları ilə gerçəkləşir. Müasir dialoqlarda nəqli cümlələr mətnin əsas dil materialı kimi formal, semantik, kommunikativ, funksional və pragmatik əlamətlərlə xarakterizə olunur.

Müasir Azərbaycan dilində nəqli cümlələrin bir sıra funksional xüsusiyyətləri mövcuddur. Kommunikativ sintaksisdə bu xüsusiyyətləri nəqli söyləmə ifadə edir. Onun xüsusi intonasiyası var: cümlə içində sözlərin məntiqi vurğusu zamanı ton

yüksəlir, lakin cümlənin sonunda sakit şəkildə aşağı enir. Bu intonasiya yalnız Azərbaycan dilinə xas deyil, bütün dünya dillərində müşahidə olunan universal bir əlamətdir. Nəqli kateqoriya “sıfır kateqoriya” hesab olunur və özünəməxsus ifadə vasitələrinə malikdir.

Nəqli cümlənin semantikasını baxımından bu cümlə tipi məlumat, fakt, hadisə və reallığı əks etdirir. O, gerçəkliyi ifadə edir və müxtəlif mənə çalarlarında işləyə bilər. Nəqli cümlənin əsas funksiyası məlumat vermək, xəbər çatdırmaq və informasiya ötürməkdir. Kontekstdə bu cümlələr geniş informativ yük daşıyır, hadisələrin zamanını, yerini və digər detalları dəqiq ifadə edir. Daha çox qəzet, jurnal kimi informasiya xarakterli nəşrlərdə, həmçinin bədii və elmi mətnlərdə təsviri gücləndirmək üçün istifadə olunur.

Dialoqlarda isə nəqli cümlə yalnız informasiya ötürmək üçün deyil, həm də obrazların və personajların xarakterini açmaq, onların müsbət və ya mənfi tərəflərini göstərmək üçün mühüm vasitədir. Bu tip cümlələr izah edici, aydınlaşdırıcı və şərhədiçi xüsusiyyət daşıyır, kontekstdə qarşı tərəfdə reaksiya yaradır. Onlar həmçinin inam, and və digər emosional çalarların ifadəsinə imkan verir.

Nəqli cümlənin dialoqlardakı əsas məqsədi danışanın razılıq və ya etirazını bildirmək, qarşılıqlı ünsiyyət yaratmaq və nitqin təsir gücünü göstərməkdir. Bununla yanaşı, nəqli cümlələr yalnız informasiya verməklə kifayətlənmir, həm də əlaqə yaradan və simvolik funksiyalar daşıyaraq dialoqun inkişafına xidmət edir.

Nəqli cümlə dialoqlarda da faktlar, proseslər, hadisələr haqqında informasiyanı təsvir edir, reallığı və xəyali düşüncəni əks etdirir, bu şəraitdə mühüm struktur-semantik, kommunikativ və pragmatik funksiyaları yerinə yetirir. Söz sırası və intonasiya əlaməti dialoqun nəqli formalarını səciyyələndirir. Bu cür cümlələr dialoq şəraitində də xarakterizə etmə, informasiya ötürmə və s. imkanları gerçəkləşdirir.

Dialoji mətnlərin formalaşmasında nəqli cümlələr mühüm rol oynayır. Bu cümlələr, əsasən, danışanın fikrini ötürmək, məlumat vermək və qarşı tərəfi düzgün anlamağa yönəltmək məqsədilə istifadə olunur. Dialoq nitqində nəqli cümlə, həmçinin ünsiyyət prosesinin məzmun və struktur baxımından düzgün qurulmasında aparıcı vasitə kimi çıxış edir. Onun qrammatik əsasları, yəni subyekt və predikat üzvləri, dialoq çərçivəsində fikrin aydın ifadə olunmasını təmin edir. Beləliklə, nəqli cümlələr dialoqda sadəcə məlumat ötürən vasitə olmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda nitqin ardıcılığını və məntiqliliyini təmin edir.

Dialoq mətnində nəqli cümlələr müxtəlif funksional növlərə malikdir. Onlar həm təsdiq, həm inkar, həm sual, həm də əmr kimi çıxış edə bilər. Bu cümlələrin məqsədi qarşı tərəfə fakt və məlumatı dəqiq çatdırmaqdır. Dialoq nitqi isə, öz növbəsində, sosial ünsiyyətin aparılması, informasiyanın paylaşılması və iştirakçılar arasında əlaqənin qurulması üçün nəzərdə tutulur. Nəqli cümlələr dialoqun strukturunda həm əsas, həm də əlavə cümlələr vasitəsilə genişlənir, xitablar,

ara sözlər və digər ünsiyyət vasitələri ilə zənginləşdirilir. Bu, dialoq mətninin həm informativ, həm də ekspressiv xüsusiyyətini artırır.

Tarixi baxımdan, dilin inkişafı çərçivəsində nəqli cümlələrdə subyekt və predikat arasındakı münasibətlər təkamül etmiş, ikinci dərəcəli üzvlər formalaşmış və predikativ, obyekt və atributiv əlaqələr inkişaf etmişdir. Bu proses dialoq nitqində də özünü göstərir. Belə ki, nəqli cümlələr dialoqda yalnız bir hadisəni və ya fikri ötürmək məqsədilə deyil, həm də iştirakçılar arasında məntiqi əlaqələrin yaradılması, məlumatın sistemləşdirilməsi və nitq ardıcılığının qorunması üçün istifadə olunur.

Nəticə etibarilə, nəqli cümlə dialoji mətnlərin təməl daşdır. O, dialoq iştirakçılarının fikir mübadiləsini, ünsiyyətin düzgün qurulmasını və nitqin aydın anlaşılmasını təmin edir. Dialoq nitqində nəqli cümlələrin rolu həm qrammatik, həm semantik, həm də funksional baxımdan əvəzolunmazdır. Onlar dialoqun məzmun və formasının formalaşmasına yön verən əsas vasitə olmaqla, dilin təbii və səmərəli işləməsini təmin edir. Bu cəhətdən, dialoji mətnlərin tədqiqində nəqli cümlələrin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, onların istifadəsi dialoq nitqinin informatika və ekspressivliyini artırır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Abdullayev, Ə., Seyidov, Y., Həsənov, A. Müasir Azərbaycan dili. (Sintaksis)/Ə.Abdullayev., Y.Seyidov., A.Həsənov.Bakı: Maarif nəşriyyatı,1972. 424 s.
2. Budaqova, Z. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sadə cümlə, Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı,1963. 224 s.
3. Cəlal, M. Seçilmiş əsərləri, Bakı: Şərq-Qərb, 2005. 345 s.
4. Karakoç, R.Ə. Cümlələrin dialoji mətnin yaranmasında rolu//Bakı:Dil və Ədəbiyyat, 2024. № 1. s.79-83.
5. Kazımov,Q.Ş. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya, sintaksis, Bakı: Elm və təhsil, 2023. 1016 s.
6. Kazımov,Q.Ş. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya, sintaksis. Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı: Elm və təhsil, 2017. 944 s.
7. Məmmədquluzadə, C. Ölümlər, Bakı: Qanun, 2019, 196 s.
8. Vahabzadə, B. Seçilmiş əsərləri, Bakı: Azər.-can Dövlət Nəşr.,c.1.1974,383 s.
9. Касемич, В.Б., Храковский И.С. От предложения л смысловое предложение. Типология лонструлуй с превикатными альтантами, Лелинград: Наука,1985.
10. Механинов, Н.Н. Структура предлцени. Москва: Наука, АН СССР, 1963, 410 с.

THE ROLE OF DECLARATIVE SENTENCES IN THE FORMATION OF DIALOGIC TEXTS

ABSTRACT

In modern linguistics, dialogic texts are studied as one of the main forms of speech that ensure mutual communication and exchange of ideas between individ-

uals. A dialogic text is formed through the interaction of two or more speakers and fulfills the communicative needs of society. Various sentence types declarative, interrogative, imperative, and exclamatory sentences are used in its structure. Among them, the declarative sentence plays a crucial role. It provides information about an event, idea, or process, forming the starting point of the dialogue and stimulating the interlocutor's response. These sentences not only convey information but also determine the topic of the dialogue and ensure its development. Research shows that declarative sentences in dialogic texts perform multiple functions: information delivery, guiding communication, topic formation, and emotional impact. The active participation of declarative sentences in the structure of dialogue ensures logical coherence and semantic completeness in communication.

Keywords: *dialogic text, declarative sentence, communication, interaction, sentence types etc.*

РОЛЬ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ДИАЛОГИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ РЕЗЮМЕ

В современной лингвистике диалогические тексты рассматриваются как одна из основных форм речи, обеспечивающая взаимное общение и обмен мыслями между людьми. Диалогический текст формируется на основе взаимодействия двух и более участников и служит удовлетворению коммуникативных потребностей общества. В его структуре используются различные типы предложений, повествовательные, вопросительные, повелительные и восклицательные. Среди них особое место занимает повествовательное предложение, которое передает информацию о событии, мысли или процессе, формируя начальную точку диалога и вызывая реакцию собеседника. Эти предложения не только передают сведения, но и определяют тему диалога, обеспечивая его развитие.

Исследования показывают, что повествовательные предложения выполняют несколько функций в формировании диалогических текстов: передача информации, направление коммуникации, формирование темы и эмоциональное воздействие. Активное участие повествовательных предложений обеспечивает логическую последовательность и смысловую целостность общения.

Ключевые слова: *диалогический текст, повествовательное предложение, коммуникация, общение, типы предложений.*